

Józef Dębiński

O konkordacie polskim z 1925 roku

Saeculum Christianum : pismo historyczno-społeczne 14/1, 169-189

2007

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. JÓZEF DĘBIŃSKI

O KONKORDACIE POLSKIM Z 1925 ROKU

Kościół katolicki w okresie niewoli współpracował z narodem w odzyskaniu niepodległości i wytyczeniu granic państwa. Stąd, gdy Polska odzyskała wolność, ważnym zadaniem było uregulowanie prawnego statusu Kościoła katolickiego, którą to sprawę mógł rozwiązać konkordat między Polską, a Stolicą Apostolską.¹ Kościół oczekiwał, że państwo obdarzy go swobodą i wolnością, a religii zapewni należne miejsce w konstytucji. W tym celu episkopat polski już w 1917 r. powołał specjalną komisję, która miała przygotować odpowiednie materiały i projekty konkordatowe.² Pierwsze próby określenia stosunku państwa polskiego do Kościoła katolickiego pojawiły się w projekcie konstytucji powstałym na zamówienie Tymczasowej Rady Stanu już w 1917 r.³

Sam proces normalizacji stosunków między państwem, a Kościołem katolickim po 1918 r. był bardzo powolny. Biskupi odkładali całościowe unormowanie tych stosunków do czasu uchwalenia konstytucji. Episkopat sceptycznie wyrażał się na temat konkordatu, uważając, że „najpierw w sejmie należy zapewnić prawa dla Kościoła.”⁴ Stanowisko episkopatu podzielała Stolica Apostolska.⁵

Natomiast za szybkim zawarciem konkordatu, polegającym na ustaleniu prawnych form jak najwydatniejszej współpracy władz państwowych i kościel-

¹ J. Krukowski, *Konkordat*. W: Encyklopedia Katolicka. T 9. Lublin 2002, kol. 638, 640-642; J. Dębiński, *Kościół rzymskokatolicki a inne wyznania w II Rzeczypospolitej*. Przegląd Religioznawczy. R. 2002, nr 3, s. 107. Konkordat (łac. concordare = zgadzać się) oznacza międzynarodową umowę między Stolicą Apostolską a państwem regulującą status prawny Kościoła katolickiego w danym kraju i będącą źródłem kościelnego prawa partykularnego na jego terenie.

² B. Kumor, *Historia Kościoła. Czasy współczesne 1914-1992*. T 8. Lublin 2001, s. 389.

³ J. Sawicki, *Studia nad położeniem prawnym mniejszości religijnych w państwie polskim*. Warszawa 1937, s. 31-32. Tymczasowa Rada Stanu zleciła opracowanie projektu przyszłej Konstytucji Polski 15 osobowej Komisji z prof. Z. Cybichowskim na czele. Zgodnie z życzeniem księży: Z. Chelmickiego i H. Przeździeckiego w projekcie znalazł się zapis, że „stosunek państwa do Kościoła rzymskokatolickiego będzie określony w porozumieniu ze Stolicą Apostolską.”

⁴ Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie (dalej: AAG), Archiwum Prymasa Polski (dalej: AAP) I 111a nr 132, Protokół Zjazdu Biskupów 26-30 VIII 1919, p. 8. Przewidywano, że Kościół zobowiązany będzie do oddania ziemi, a w zamian nic nie otrzyma.

⁵ S. Wilk, *Episkopat Kościoła katolickiego w latach 1918-1939*. Warszawa. 1992, s. 97.

nych, dla moralnego postępu społeczeństwa, dla doskonalenia nie tylko jego religijnej, ale również obywatelskiej i społecznej moralności opowiadał się rząd i wizytator apostolski Achilles Ratti,⁶ który wspólnie z biskupem Adolfem Szelążkiem przygotował nawet projekt konkordatu.⁷ Zarówno rząd, jak i wizytator apostolski uważali, że konkordat może zaprowadzić ład i zmienić niepewną sytuację wewnętrzną w państwie.⁸ Zdawano sobie też sprawę z korzyści zawarcia konkordatu przed Niemcami i Litwą.⁹

Prace nad konkordatem na wniosek premiera Wincentego Witosa podjął 16 listopada 1920 r., minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRiOP) Maciej Rataj, który dążył do możliwie szybkiego wprowadzenia w życie ustawy o reformie rolnej z lipca 1920 r. W pracach przygotowawczych nad konkordatem najaktywniej ministra wspierali: prof. Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie Władysław Abraham i szef sekcji wyznań rzymskokatolickiego, a następnie Naczelnik Departamentu Wyznań Religijnych w Ministerstwie, biskup pomocniczy płocki Adolf Szelążek.¹⁰

⁶ S. Grabski, *Jak zawieralem konkordat ze Stolicą Apostolską*. Tygodnik Powszechny. R. 25: 1971, nr 22, s. 5; T e n z e, *Pamiętniki*. T. 1-2. Do druku przygotował W. S t a n k i e w i c z. Warszawa 1989. Achille Ratti, ur. 31 V 1857 r. w Desio (Lombardia). Świecenia kapłańskie przyjął 20 XII 1879 r. w Rzymie. Studia filozoficzne, teologiczne i kanoniczne uwieńczył doktoratami w 1882 r. Po powrocie do diecezji był wykładowcą w Seminarium Duchownym, od 1888 r. pracownikiem w Bibliotece Ambrożyńskiej, a od 1907 r. jej prefektem. W 1912 r. został wiceprefektem, a w 1914 r. prefektem Biblioteki Watykańskiej. Dnia 25 IV 1918 r. otrzymał nominację na wizytatora apostolskiego na Polskę i Litwę. Do Warszawy przybył 29 V 1918 r., a 6 VI 1919 r. otrzymał nominację na nuncjusza apostolskiego w Polsce. W dniu 3 VII 1919 r. mianowany został arcybiskupem tytularnym Lepanto., natomiast 28 X 1919 r. z rąk abp. A. Kakowskiego otrzymał w Warszawie święcenia biskupie. Dnia 20 IV 1920 r. został Wysokim Komisarzem Kościelnym dla terenów plebiscytowych. Przeniesiony w dniu 19 IV 1921 r. na arcybiskupstwo Adana, opuścił 4 VI 1921 r. Polskę, zostając arcybiskupem Mediolanu, a w dniu 13 VI 1921 kardynałem. Wybrany na papieża 6 II 1922 r., przyjął imię Piusa XI. Zmarł 10 II 1939 r. Achillesowi Rattiemu, jako byłemu nuncjuszowi w Polsce, Naczelnik Państwa Józef Piłsudski nadał w dniu 25 I 1922 r. Order Orła Białego.

⁷ Archivio Segreto Vaticano, Archivio della Nunziatura di Varsovia 196 k 1323-1328, „Projekt de Concordat avec Gouvernement Polonais”; S. Wilk, *Episkopat...*, s. 96; K. Krasowski, *Między Warszawą a Watykanem. Episkopat polski wobec rządu i Stolicy Apostolskiej*. W: *Szkiele z dziejów papieżstwa*. T. 1. Warszawa 1989, s. 254-256.

⁸ AAG APP I 111a nr 23, Bp Sapięha do abpa Dalbora 24 VI 1919; A. Kakowski, *Z niewoli do niepodległości*. T. 3. Warszawa 1927-1930, s. 190.

⁹ S. Grabski, *Jak zawieralem konkordat...*, s. 5.

¹⁰ Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (dalej: AAN MWR i OP), sygn. 713, k. 127; A. Kołodziejczyk, *Ruch ludowy a Kościół rzymskokatolicki w latach II Rzeczypospolitej*. Warszawa 2002, s. 214-215; tenże, *Mysł polityczna Macieja Rataja. Studia i szkice*. Warszawa 1990. Adolf Józef Szelążek, ur. 1 VIII 1865 r. w Stoczku Łukowskim (diec. płocka), święcenia kapłańskie przyjął 26 V 1888 r. w Płocku, biskupem pomocniczym płockim został mianowany 29 VII 1918 r., ordynariuszem łuckim 14 XII 1925 r. Od lipca 1946 r. przebywał na terenie diecezji chełmińskiej, zmarł 9 II 1950 r. na Zamku Bierzglowskim k. Torunia.

W rozgorzałej dyskusji na temat przyszłej konstytucji szczególne miejsce zajmował *Projekt deklaracji konstytucyjnej* uchwalony 3 maja 1919 r., który przewidywał: „Kościół i wiara, najgłębsze uczucia i dążności najwznioślejsze piastując, cieszą się opieką troskliwą Rzeczypospolitej. Poręcza ona wszystkim obywatelom pokój w wierze i obrządków religijnych wolność [...]. Stosunek Rzeczypospolitej do Kościoła katolickiego będzie określony w ustawach na podstawie porozumienia ze Stolicą Apostolską.”¹¹ W liście pasterskim do wiernych w maju 1919 r. biskupi polscy domagali się uznania religii rzymskokatolickiej za państwową.¹² Postulat ten spotkał się jednak z ostrą krytyką lewicy.¹³

W dyskusji na temat regulacji stosunków państwo – Kościół Zjazd Biskupów, obradujący w Warszawie w dniu 28 października 1919 r., postanowił, że jeśli nie uda się przeprowadzić tego postulatu, to należy pozostać przy zdaniu, że „religia rzymskokatolicka, jako religia przeważającej części narodu, zajmuje w państwie naczelne stanowisko.” Nadto biskupi uważali, że należy wyeksponować stwierdzenie, iż „Kościół rzymskokatolicki rządzi się swymi prawami.”¹⁴

Uchwalona przez sejm w dniu 17 marca 1921 r. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej gwarantowała każdemu obywatelowi publiczne i prywatne wyznanie swej wiary i wypełnienie obowiązków z niej płynących, z zachowaniem przepisów porządku publicznego (art. 111, 114).¹⁵ Artykuły 110-113 i 120 tejże konstytucji dotyczyły wszystkich wyznań, a artykuł 114 tylko Kościoła rzymskokatolickiego. Kościół katolicki i inne kościoły oraz wspólnoty religijne otrzymały prawo zakładania „instytucji dobroczynnych, religijnych, społecznych, szkół i innych zakładów wychowawczych, oraz używania w nich swobodnie swej mowy i wykonywania przepisów swej religii” (art. 110).¹⁶ Miały też „prawo zarządzając zbiorowe i publiczne nabożeństwa... samodzielnie prowadzić swe sprawy wewnętrzne... posiadać i nabywać majątek ruchomy i nieruchomy, zarządzać nim i rozporządzać.” I chociaż konstytucja nie wprowadzała rozdziału Kościoła od państwa, to w art. 114 mówiła, że „wyznanie rzymskokatolickie, będące religią przeważającej większości narodu, zajmuje w państwie naczelne stanowisko wśród równouprawnionych wyznań.”¹⁷ Gwarantowała też Kościołowi katolickiemu rządzenie się własnymi prawami i stwierdzała, że: „stosunek państwa do Kościoła będzie określony na podstawie układu ze Stolicą Apostolską, który podlega ratyfikacji przez sejm.”¹⁸

¹¹ J. Sawicki, *Studia...*, s. 38.

¹² AAG APP I 60 nr 5, *Wizytator apostolski Ratti do abp. Dalbora 6 V 1919*.

¹³ A. Kakowski, *Z niewoli*, T. 3..., s. 170.

¹⁴ AAG APP I 111a nr 15, Uchwała Komisji Konstytucyjnej. Prawa i obowiązki obywateli i mieszkańców państwa.; S. Wilk, *Episkopat...*, s. 97.

¹⁵ *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*. W: S. Łukomski, *Konkordat zawarty dnia 10 lutego 1925 roku pomiędzy Stolicą Apostolską i Rzeczypospolitą Polską*. Łomża 1934, s. 253-254.

¹⁶ *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*, s. 253.

¹⁷ T. a m ż e, s. 254; *Konstytucja Marcowa*. Oprac. A. B u r d a. Lublin 1983, s. 93.

¹⁸ *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*, s. 255.

Wprawdzie zatwierdzona przez sejm konstytucja nie w pełni satysfakcjonowała episkopat i wiernych Kościoła katolickiego w Polsce, to jednak przyjęto ją z uznaniem, tym bardziej, że 1/3 społeczeństwa stanowiły mniejszości narodowe i wyznaniowe. Konstytucja ta w zakresie swobód religijnych zbliżała się do konstytucji austro-węgierskiej, ale bez konkordatu nie mogła zapewnić Kościołowi właściwych praw.¹⁹

Wspomniana w konstytucji zasada regulacji stosunków między państwem a Kościołem katolickim zobowiązywała ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do przygotowania odpowiedniego projektu. Z kolei minister WRiOP M. Rataj zobowiązał się informować Komitet Biskupów o zasadniczych liniach projektowanego układu.²⁰

Rozmowy rządu ze Stolicą Apostolską rozpoczęły się 11 kwietnia 1921 r.²¹ W tym celu powołana została też, obok strony rządowej, specjalna Komisja Papieska, reprezentująca episkopat polski. W pracach przygotowawczych za podstawę rokowań strona polska brała przepisy konkordatu austriackiego, które należały już do anachronicznych.²² Ponadto domagano się od Stolicy Apostolskiej usunięcia z biskupstwa wileńskiego Jerzego Matulewicza, który był Litwinem i nie krył swoich sympatii dla litewskich dążeń oderwania Wilna od Polski. Jest więc rzeczą zrozumiałą, że taka postawa działała drażniąco na Stolicę Apostolską i nie sprzyjała klimatowi rokowań.²³

Ostatecznie projekt konkordatu został przyjęty przez MWRiOP dnia 13 kwietnia 1922 r.,²⁴ a następnie przesłany do Prezydium Rady Ministrów, skąd zwrócono go dopiero 26 kwietnia 1923 r.²⁵

Na uwagę zasługuje fakt, iż rząd 12 maja 1923 r., ignorując istnienie Komisji Papieskiej, wystąpił z projektem ustawy o parcelacji dóbr kościelnych i osadnictwie, który to projekt przedłożył sejmowi w dniu 29 września 1923 r.²⁶ Wy-

¹⁹ B. Kumor, *Historia Kościoła*, s. 389.

²⁰ AAG APP I 4/1 nr 3, Bp Przeździecki do kard. Dalbora 21 VIII 1921.

²¹ S. Wilk, *Episkopat...*, s. 100; M. Rataj, *Pamiętniki...*, s. 325; W. Roszkowski, *Historia Polski 1914-2004*. Warszawa 2004, s. 46.

²² S. Grabski, *Jak zawierałem konkordat...*, s. 4. Konkordat narzucony Stolicy Apostolskiej przez Józefa II pod koniec XVIII w. był ostatnim, który dawał przy mianowaniu biskupów przewagę władzy cesarskiej nad papieską.

²³ Tamże, s. 4; K. C z a p i ń s k i, *Państwo i Konkordat Polski z Rzymem*. B. m. wyd.[1925]. Stolica Apostolska musiała stawać ponad walkami państw, narodów i klas społecznych i nie mogła godzić się na mianowanie czy usuwanie biskupów dla jakichkolwiek interesów politycznych państw czy rządów. Tylko niegodne życie biskupa może skłonić Watykan do odebrania mu katedry. Biskup J. Matulewicz był wzorowym i świątobliwym kapłanem.

²⁴ AAN MWRiOP, V, 365, k. 120-140; J. Wiślocki, *Konkordat polski z 1925 roku*. Poznań 1977, s. 80.

²⁵ AAN MWRiOP, V, 365, k. 181-189.

²⁶ AAG APP I 4/1 nr 18, Kard. Dalbor do MWRiOP 7 X 1923. Przeciwno tej ustawie zaprotestował kard. E. Dalbor uważając, że projekt ten nie znosząc ograniczeń zaborców, jed-

wolało to zrozumiały protest episkopatu i tym samym rokowania znalazły się w impasie.²⁷

Końcowy projekt konkordatu, w wyniku naniesionych poprawek w Ministerstwie Spraw Zagranicznych, powstał 18 grudnia 1923 r.²⁸ Warto zauważyć, że na tym etapie czynnie uczestniczył w pracach przyszły negocjator konkordatu Stanisław Grabski, który od 27 października do 15 grudnia 1923 r. był ministrem WRIO.²⁹

Protesty episkopatu i stanowisko papieża wpłynęły na przyspieszenie prac konkordatowych. Ostatecznie dyskusję nad projektem konkordatu w Komitecie Politycznym Rady Ministrów, prowadzoną od marca do czerwca 1924, sfinalizowano zatwierdzeniem w dniu 23 VI 1924 r. nowego projektu opartego na bazie projektu (szósta wersja) prof. W. Abrahama,³⁰ który stał się podstawą bezpośrednich pertraktacji prowadzonych ze Stolicą Apostolską w Rzymie.³¹

nocześnie dyskryminuje duchowieństwo. Zgodnie z projektem ustawy o parcelacji, ziemie kościelne, bez dalszych rokowań, zostałyby odebrane Kościołowi.

²⁷ S. Wilk, *Episkopat...*, s. 100.

²⁸ AAG APP I 111b nr 97, Sprawozdanie informacyjne abp. Teodorowicza do Komitetu Biskupów z 22 XII 1923 r.; J. Osuchowski, *Prawo wyznaniowe Rzeczypospolitej Polskiej 1918-1939. Węzłowe zagadnienia*. Warszawa 1967, s. 114n. Projekt musiał być stosunkowo dobry, skoro abp J. Teodorowicz radził w dniu 21 XII 1923 r. nowemu premierowi Władysławowi Grabskiemu wysłanie go do Rzymu.

²⁹ J. Wiślocki, *Konkordat...*, s. 81; W. Fronsberg Babel, *Stanisław Grabski (w stulecie urodzin)*. Tygodnik Powszechny. R. 25: 1971, nr 22, s. 5; S. Grabski, *Z codziennych walk i rozważań*. Poznań 1923, s. 152, 156. Stanisław Grabski, ur. 5 IV 1871 r. w Borowie nad Bzurą. Pracę polityczną rozpoczął w 1890 wśród robotników. Był członkiem PPS i działał w Warszawie, Krakowie i na Górnym Śląsku. Przebywał w Niemczech, na Węgrzech, w Austrii, gdzie został aresztowany. Miał być wydany Rosji, ale ostatecznie pozwolono mu wyjechać do Szwajcarii. W tym czasie zaczął oddalać się od socjalizmu, a zbliżył się do Ligi Narodowej, gdzie w 1905 r. stał się członkiem jej Komitetu Centralnego. Nieco wcześniej rozpoczął wykłady na Uniwersytecie Jagiellońskim, a z chwilą przeniesienia się do Lwowa otrzymał profesurę na Akademii Rolniczej w Dublanach. We Lwowie poświęcił się pracy politycznej w Stronnictwie Narodowo-Demokratycznym, współpracując z R. Dmowskim. Z początkiem I wojny światowej prowadził politykę prorosyjską, a z chwilą wejścia wojsk austriackich przeniósł się do Kijowa. Następnym etapem jego działalności był Paryż, gdzie pełnił funkcję członka Komitetu Narodowego Polskiego. Po powrocie do kraju został posłem Sejmu Ustawodawczego. Brał udział w rokowaniach o traktat pokojowy w Rydze. Po przewrocie majowym nie brał czynnego udziału w życiu politycznym. W 1941 r. via Archangielsk znalazł się w Londynie, gdzie poparł gen W. Sikorskiego. Zajmował się publicystyką i został przewodniczącym Rady Narodowej. W sierpniu 1944 r. brał udział w rokowaniach z J. Stalinem. W czerwcu 1945 r. powrócił do kraju. Zmarł w Sulejówku 6 V 1949 r., pochowany na cmentarzu Powązkowskim w Warszawie.

³⁰ J. Wiślocki, *Konkordat...*, s. 80; J. Jurkiewicz, *Watykan a Polska w okresie międzywojennym 1918-1939*, Warszawa 1960, s. 36; M. Rataj, *Pamiętniki 1918-1927*. Do druku przygotował J. Dębicki. Warszawa 1965, s. 250.

³¹ J. Wiślocki, *Konkordat...* s. 78-81, 84-85; K. Szwarzenberg-Czerny, *Jak to było z konkordatem polskim z 1925 r.* Tygodnik Powszechny. R. 25: 1971, s. 5; S. Wilk, *Episkopat...*, s. 101; J. Jurkiewicz, *Watykan a Polska...*, s. 36.

Nominację na delegata rządu do pertraktacji konkordatowych ze Stolicą Apostolską otrzymał w dniu 23 czerwca 1924 r. były minister WRiOP oraz poseł na sejm prof. Stanisław Grabski.³² Przed swoim wyjazdem do Rzymu w sierpniu 1924 r. S. Grabski spotkał się w sprawie konkordatu z biskupem H. Przeździeckim.³³

Rokowania konkordatowe ze strony Stolicy Apostolskiej prowadził ks. prałat Francesco Borgonini Duca, ale faktycznym negocjatorem był papież Pius XI, który już po podpisaniu konkordatu miał się wyrazić, że „każdy przecinek w tym konkordacie jest zrobiony za osobistą moją zgodą.”³⁴

Największą trudnością w konkordatowych rokowaniach była kwestia uposażenia duchowieństwa oraz tzw. dóbr poduchownych, tj. majątków skonfiskowanych przez zaborców, a następnie częściowo przejętych przez państwo polskie, a do których Kościół zgłaszał pretensje rewindykacyjne.³⁵ Dlatego pod koniec listopada 1924r. przybył z Rzymu do Warszawy delegat rządu S. Grabski, który w dniu 19 listopada 1924 r. złożył sprawozdanie w Komitecie Politycznym RM,³⁶ a następnie spotkał się 4 grudnia 1924 r. ze Zjazdem Biskupów zwołanym przez kard. E. Dalbora, a zwłaszcza członkami Komisji Papieskiej i Komitetu Biskupów, by określić minimum ziemi ornej dla poszczególnych instytucji kościelnych i minimum dostatecznego utrzymania dla duchowieństwa.³⁷ W sprawie dóbr poduchownych delegat rządu oświadczył, że kwestia ta będzie przedmiotem osobnej umowy. Do chwili jej zawarcia państwo miało płacić na utrzymanie duchowieństwa tyle, ile płacili Kościołowi władze zaborcze.³⁸ Poinformował też, że Stolica Apostolska zgodziła się na wykup ziemi or-

³² S. Grabski, *Jak zawierałem konkordat...*, s. 4; A. Kakowski, *Z niewoli...*, t. 3., s. 217-218. Do nominacji prof. S. Grabskiego jako delegata ds. rozmów rządu ze Stolicą Apostolską w sprawie konkordatu przyczynił się kard. A. Kakowski. Drugim delegatem miał być poseł polski przy Watykanie Władysław Skrzyński. Ten ostatni stosownie do prośby prof. S. Grabskiego nie uczestniczył w jego pertraktacjach, chociaż wspierał go urządzając u siebie spotkania z szeregiem dygnitarzy kościelnych, m.in. z generałem jezuitów o. Włodzimierzem Ledóchowskim. Pomocą S. Grabskiemu służył też radca poselstwa Perłowski i sekretarz poselstwa Frankowski.

³³ *Akta Hlondiana* (dalej: AH), t. 6, cz. 17, s. 99, Pismo bp. Przeździeckiego do kard. Dalbora z 24 VII 1924. Tekstu projektu rządowego konkordatu nie znał ani nuncjusz, ani episkopat.

³⁴ S. Grabski, *Jak zawierałem konkordat...*, s. 5; A. Kakowski, *Z niewoli...*, t. 3, s. 219.

³⁵ M. Rataj, *Pamiętniki...*, s. 325. Majątki te obejmowały ok. 600 tys. ha, a ich rewindykacja napotykała na wielkie trudności.

³⁶ Tamże..., s. 250-251.

³⁷ AAG APP I 4/1 nr 59, Protokół zjazdu 4-6 XII 1924; AAG APP I 111 b, Bp Przeździecki do kard. Dalbora 13 XI 1924, 20 XI 1924; S. Wilk, *Episkopat...*, s. 103. Z polecenia papieża nuncjusz w Polsce prosił biskupów o dokładne określenie minimum ziemi dla meny biskupiej, seminarium, beneficjum proboszczowskiego oraz podanie wysokości dotacji dla duchowieństwa.

³⁸ Tamże, posiedzenie w dniu 5 XII 1924 r.

nej przez państwo z zastrzeżeniem, aby przy biskupstwach, probostwach i seminariach pozostawiono część ziemi.³⁹

Po wyczerpującej dyskusji biskupi oświadczyli, że „ze względu na wyższe dobro Kościoła, dla podniesienia społecznego stanowiska ludności rolniczej, dla przyczynienia się do ustalenia pokoju chrześcijańskiego w kraju, działając pod przymusem moralnym niezerwania rokowań konkordatowych, chociaż nie widzą spodziewanych korzyści materialnych dla Kościoła w znanych im szczegółach projektu konkordatu i uważają, że to będzie niedostateczne dla zapewnienia odpowiedniego utrzymania duchowieństwa” zgadzają się na pozostawienie ziemi przy poszczególnych instytucjach kościelnych, w ilościach zaproponowanych przez delegata rządu.⁴⁰ Oddanie ziemi Stolica Apostolska wiązała z kwestią społeczną. Godząc się na ustępstwa pragnęła uniknąć rewolucji.⁴¹ Ustępując w tej kwestii episkopat w oświadczeniu z 12 grudnia 1924 r. domagał się należytego podkreślenia związku między oddaniem ziemi przez Kościół, a odpowiednim uposażeniem duchowieństwa.⁴²

Z powodu sprzeciwu partii lewicowych w sejmie nie udało się zapewnić uposażenia organistom i służbie kościelnej. Zresztą sami biskupi również nie zgodzili się na parcelację ziemi przeznaczoną na uposażenie organistów i służby kościelnej.⁴³

Odnosnie projektu dotacji osobowych i rzeczowych, czyli przyszłego załącznika A do konkordatu odbyło się kolejne spotkanie delegata rządu z przedstawicielami episkopatu w dniu 11 grudnia 1924 r.⁴⁴ Biskupi zgodzili się na dotacje dla kardynałów, arcybiskupów, biskupów ordynariuszy i sufraganów. Nato-

³⁹ S. Wilk, *Episkopat...*, s. 104. Zgodnie z ustaleniami przy probostwie miało pozostawać 15-30 ha ziemi, a do mensy biskupiej i dla seminarium po 180 ha.

⁴⁰ AAG APP I 4/1 nr 60, Pro memoria 6 XII 1924, p. 1; S. Wilk, *Episkopat...*, s. 105. Uzyskane pieniądze z tytułu parcelacji zgodnie z postulatem Zjazdu Biskupów miały być własnością tej jednostki prawnej, do której należała ziemia i będzie nią zarządzał właściwy ordynariusz.

⁴¹ AAG APP I 4/1 nr 73, Zapatrywanie w Watykanie na konkordat i na kwestie ziemi kościelnej w byłej dzielnicy pruskiej.

⁴² AAG APP I 4/1 nr 72, Abp Twardowski do kard Dalbora 21 XII 1924. Biskupi polscy prosili nawet kard. E. Dalbora o zwołanie na dzień 8 I 1925 r. Komitetu Biskupów w celu opracowania i w tej sprawie specjalnego memoriału, ale propozycja ta została odrzucona. Takie memoriały wcześniej już opracowali: kard E. Dalbor i Kapituła Metropolitalna Poznańska Biskupom dawnego Królestwa Kongresowego sprawa ziemi była raczej obojętną.

⁴³ S. Wilk, *Episkopat...*, s. 105; R. Moskała, *Sprawozdanie z ruchu religijnego, naukowego i społecznego. Przegląd Powszechny*. T 166: 1925, s. 221-224. Episkopat domagał się, aby przy parcelacji ziemi kościelnej wydzielić po 4 ha dla organistów i po 2 ha dla służby kościelnej. Ta propozycja dotyczyła też wyznaczenia przy parcelacji odpowiedniej ilości ziemi dla seminariów, proboszczów i sług kościelnych.

⁴⁴ AAG APP I 4/1, nr 60. Do pertraktacji z rządem episkopat upoważnił: kard. E. Dalbora, kard. A. Kakowskiego, abp. J. Teodorowicza, abp. Twardowskiego, bp. Dubowskiego i bp. H. Przeździeckiego

miast uważali za stosunkowo za niskie uposażenie dla: wykładowców seminariów, pracowników kurii i proboszczów (270 punktów – 110, 70 zł.), rektorów kościołów, wikariuszy (200 punktów – 82 zł.) i zakonników (125 punktów – 51,25 zł.). W dotacjach zaproponowali również podwyższenie sum przeznaczanych na koszty związane z wizytacją pasterską, utrzymanie chórów kościelnych i na fundusz budowlany.

Tak więc ogólna suma zaproponowanych przez episkopat dodatków miała wynosić 11 009 353 zł.⁴⁵

Po siedmiu miesiącach intensywnych pertraktacji, dnia 10 lutego 1925 r. podpisano w Rzymie konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską,⁴⁶ zatwierdzony przez sejm 26 marca 1925 r.⁴⁷, a przez senat 23 kwietnia 1925 r., większością 70 głosów i ratyfikowany przez wymianę dokumentów w dniu 2 czerwca 1925 r.⁴⁸ W życie wszedł z dniem 3 sierpnia 1925 r.,⁴⁹ przynosząc obopólne korzyści Kościołowi i państwu.⁵⁰ Ze strony Stolicy Apostolskiej konkordat podpisał sekretarz stanu kard. Piotr Gasparri, a stronę polską reprezentowali ambasador RP przy Stolicy Apostolskiej Władysław Skrzyński i poseł na sejm, były minister WRiOP prof. Stanisław Grabski.⁵¹ Zdaniem wybitnego kanonisty, prof. A. Gerstmana był to jeden z najlepszych konkordatów zawartych do lat dwudziestych XX wieku.⁵²

⁴⁵ AAG APP I 4/1 nr 65, Pro memoria 12 XII 1924. Biskupi domagali się, aby w konkordacie zaznaczono, iż dotacje ustanawia się w walucie obowiązującej złotej. Zdaniem biskupów kwota wyznaczona przez państwo nie wystarcza na dostateczne utrzymanie duchowieństwa, dlatego przyjęli zapewnienie ze strony rządu, że kwota ta będzie podwyższana w miarę polepszenia się finansów państwa.

⁴⁶ Dz. U RP nr 72, 1925, poz 501.; *Parlament Rzeczypospolitej Polskiej 1919-1927*. Red. H. Mościcki, W. Dzwonkowski. Warszawa 1928; J. Putek, *Konkordat czy rozdział Kościoła od państwa? Mowa posła [...] wygłoszona w Sejmie Rzeczypospolitej Polskiej 26 marca 1925 roku podczas debaty nad konkordatem*. Warszawa 1925, s. 3-46.

⁴⁷ *Konferencja biskupów prowincji w sprawie wykonania konkordatu*. Kronika Diecezji Kujawsko – Kaliskiej. R. 19: 1925, s. 108; Po ratyfikacji konkordatu w sejmie, dnia 28 III 1925 r. nuncjusz apostolski zwrócił się do kard. A. Kakowskiego z propozycją zwołania konferencji biskupów dla omówienia spraw związanych z wykonaniem konkordatu. Odbyła się ona pod koniec maja 1925 r. Przedtem jednak miała miejsce konferencja biskupów prowincji warszawskiej, zwołana na dzień 21 IV 1925 r. do Warszawy, której przewodniczył, z powodu wyjazdu kard. A. Kakowskiego do Rzymu, biskup kujawsko-kaliski, S. Zdzitowiecki.

⁴⁸ Dz. U RP nr 47, 1925, poz 324; *Przyjęcie Konkordatu*. Gazeta Ludowa. R. 1925, nr 14, s. 2-3.

⁴⁹ *Acta Apostolicae Sedis* (dalej: AAS) nr 8, 2 VI 1925.

⁵⁰ S. Łukomski, *Konkordat...*, s. 1; *Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską*. Kronika Diecezji Kujawsko – Kaliskiej. R. 19: 1925, s. 97-107; B. Kumor, *Historia Kościoła*, s. 389. Zgodnie z art. XXIV konkordatu moc prawną utraciły na ziemiach polskich rozporządzenia i dekryty, wydane przez Rosję, Austrię, Prusy, bądź przez Polskę, a które były sprzeczne z postanowieniami tej ustawy.

⁵¹ *Konkordat*. W: S. Łukomski, *Konkordat...*, s. 47.

⁵² A. Gerstmann, *Na marginesie konkordatu*. Lwów 1925, s. 6.

Konkordat napisany został w języku francuskim i składał się z XXVII artykułów oraz aneksu do art. XXIV, dotyczącego uposażenia duchowieństwa przez państwo polskie⁵³; późniejsze teksty polskie zawierały pewne nieściśności.⁵⁴

Konkordat obejmował trzy obrządkie katolickie w Polsce. Już w art. I stwierdzał, że „Kościół katolicki korzystać będzie z pełnej wolności” w wykonywaniu jurysdykcji i wolności w zarządzaniu sprawami majątkowymi. Episkopat, duchowieństwo i wierni otrzymali pełną wolność bezpośrednich kontaktów ze Stolicą Apostolską, a biskupi z duchowieństwem i wiernymi (art. II). Stolica Apostolska miała utrzymywać przy rządzie polskim nuncjusza, którego jurysdykcja obejmowała także Wolne Miasto Gdańsk. (art. 3).

Nuncjatura apostolska w Polsce zaliczana była do nuncjatur pierwszej klasy.⁵⁵ Rząd polski miał swojego ambasadora przy Watykanie (art. III).

Artykuł IV konkordatu mówił, że rząd polski udzieli „pomocy w wykonywaniu postanowień i dekretów kościelnych.” Chodziło o pomoc państwa w razie depozycji duchownego, pozbawienia go beneficjum kościelnego oraz w razie zakazu noszenia sutanny. W wykonaniu tego punktu artykułu IV ukazało się Rozporządzenie MWRiOP z dnia 23 marca 1926 r.⁵⁶ Państwo miało też obowiązek okazania Kościołowi pomocy „w razie poboru taks lub zobowiązań przeznaczonych na cele kościelne, a przewidzianych przez ustawy państwowe” (art. IV, b). Tę sytuację regulowała ustawa o składkach na rzecz Kościoła katolickiego z 17 marca 1932 r., która mówiła, że do opłacania składek są zobowiązani katolicy tego samego obrządku w obrębie parafii, a także spoza parafii, o ile posiadają na terenie parafii jakąś nieruchomości lub przedsiębiorstwo przemysłowe lub handlowe, czy też wykonują zajęcia przemysłowe i płacą przynajmniej jeden z podatków, o którym wspomina ustawa.⁵⁷

W art. V konkordat zapowiadał opiekę prawną duchownym w wykonywaniu ich funkcji kościelnych, zwalniał duchownych od służby wojskowej, z wyjątkiem pospolitego ruszenia. W tym wypadku duchowni mieli być powoływani tylko do służby sanitarnej. Nie mogli być też powoływani do czynności niezgodnych z powołaniem kapłańskim, np. jako sędziowie, czy przysięgli członkowie trybunałów. W tej materii kodeks karny z 11 lipca 1932 r. stwierdzał, że

⁵³ *Konkordat*. W: S. Łukomski, *Konkordat...*, s. 1-21.

⁵⁴ S. Łukomski, *Konkordat...*, s. 1.

⁵⁵ *Codex Iuris Canonici* (dalej: CIC). Typis Polyglottis Vaticanis 1929, can. 265, 267. Przedstawiciele Stolicy Apostolskiej przy rządach państw noszą z reguły tytuły nuncjuszków apostolskich. Ich uprawnienia, to: 1. ułatwianie stosunków pomiędzy Stolicą Apostolską a rządem, przy którym spełniają swe posłannictwo, 2. czuwanie nad stanem Kościoła na terytorium sobie powierzonym i informowanie o tym stanie papieża, 3. spełnianie innych szczególnie sobie powierzonych zadań. Wśród innych przedstawicieli państw przy tym samym rządzie nuncjusz zajmuje pierwsze miejsce.

⁵⁶ Dz. U RP nr 44, 1926, poz. 271.

⁵⁷ Dz. U RP nr 35, 1932, poz. 358.

osoby duchowne korzystały z ochrony prawa na równi z urzędnikami.⁵⁸ W przypadku zaciągniętych kar duchowni, zgodnie z art. XXII, mogli liczyć na pewne ulgi w odbywaniu kary. Mieli więc odbywać „kary więzienne w pomieszczeniach oddzielonych od pomieszczeń dla osób świeckich, o ile nie zostali pozbawieni godności kościelnej przez właściwego ordynariusza. W razie sądowego skazania ich na areszt wyrokiem sądowym będą odbywali tę karę w klasztorze lub w innym domu zakonnym, w pomieszczeniach na ten cel przeznaczonych.”⁵⁹

Na uwagę zasługuje fakt, iż konkordat zapewniał nienaruszalność kościołów, kaplic i cmentarzy, tak jednak, „aby z tego powodu nie ucierpiało bezpieczeństwo publiczne” (art. VI). Ta nienaruszalność odnosiła się nie tylko do nieruchomości, lecz także do ich przedmiotów ruchomych przeznaczonych dla kultu religijnego.⁶⁰ Konferencja z dnia 17 listopada 1926 r. między Komisją Papieską a przedstawicielami Ministerstwa Sprawiedliwości ustaliła, że państwo zapewni nienaruszalność i spokojne zarządzanie oraz użytkowanie kościołów i cmentarzy.⁶¹ Konkordat stwierdzał, że „osoby prawne, kościelne i zakonne mają prawo zakładania, posiadania i zarządzania, według prawa kanonicznego i zgodnie z powszechnym prawem państwowym, cmentarzy, przeznaczonych do grzebania katolików” (art. XVII).⁶²

Kościół otrzymał prawo nadawania misji kanonicznej dla nauczania religii w szkole i teologii na uniwersytetach. Nauka religii w wymiarze 2 godzin tygodniowo miała być obowiązkowa w szkołach średnich i podstawowych, z wyjątkiem szkół wyższych. Nadto do Kościoła należał nadzór nad nauczaniem religii pod względem treści i moralności nauczycieli (art. XIII).⁶³

⁵⁸ Dz. U RP nr 60, 1932, poz. 571.

⁵⁹ S. Biskupski, *Konkordaty Piusa XI*. Ateneum Kapłańskie. T. 23: 1929, s. 135.

⁶⁰ CIC, can. 1160, 1178, 1179.

⁶¹ *Konkordat*. W: S. Łukomski, *Konkordat...*, s. 77.

⁶² CIC, can. 1202-1203; Dz. U RP nr 35, 1932, poz. 359, Ustawa z dnia 17 III 1932 r. *O chowaniu zmarłych* i stwierdzeniu przyczyny zgonu. Kongregacja obrzędów orzekła w dniu 20 X 1922 r., że ani w kościołach, ani w kryptach przeznaczonych do odprawiania Mszy św. nie wolno umieszczać tablic lub nagrobków z napisami o zmarłych.

⁶³ Dz. U RP nr 50, 1920, poz. 304, Artykuł 1 ustawy z dnia 4 VI 1920 r. o tymczasowym ustroju władz szkolnych; Dz. U RP nr 47, 1925, poz. 324, Artykuł 2 ustawy z dnia 23 IV 1925 r.; Dz. U RP nr 1, 1927, poz. 9, Rozporządzenie Ministra WRiOP. Nauka religii miała być udzielana na podstawie podręczników posiadających oprócz aprobaty MWRiOP również aprobatę kościelną. Obowiązkiem władz szkolnych było zatrudnienie nauczyciela religii, gdy liczba dzieci katolickich w szkole wynosiła co najmniej 12. Prawo wizytacji i nadzoru spoczywało na ordynariuszu lub przez niego delegowanych wizytatorach religii. Jednak wizytatorzy, inspektorzy szkolni oraz kierownicy szkół średnich, chociaż mieli prawo wizytowania nauki religii katolickiej, to nie mogli jednak egzaminować uczniów. Duchownego nauczyciela religii katolickiej w szkołach powszechnych mógł wizytować tylko inspektor szkolny lub wyższe władze szkolne. Kierownicy szkół powszechnych mogli być obecni na nauce religii prowadzonej przez duchownego, ale bez prawa czynienia jakichkolwiek uwag.

Każda diecezja miała prawo posiadać własne seminarium duchowne, a uzyskane w nich dyplomy upoważniały do nauczania religii we wszystkich szkołach publicznych, za wyjątkiem szkół wyższych (art. XIII b).⁶⁴ Szczegółowo kwalifikacje zawodowe w sprawie nauczania religii przez duchownych Kościoła rzymskokatolickiego omawiało *Rozporządzenie MWRiOP z 1925 r.*⁶⁵

Kościół zachował dotychczasowe prawo patronatu w rozumieniu kanonu 1448 *Kodeksu Prawa Kanonicznego*⁶⁶. W myśl konkordatu „przedstawienie godnego duchownego na wakujące stanowisko dokonywane będzie przez patrona w ciągu 30 dni z listy, zawierającej trzy nazwiska, przedłożonej przez ordynariusza. Jeżeli w ciągu 30 dni przedstawienie nie zostało dokonane, obsadzenie odnośnego beneficjum stanie się wolne.” (art. XXI). Z tytułu praw patronackich państwo wypłaciło na rzecz Kościoła od 1,1 do 1,2 tys. zł.⁶⁷

Przy budowie kościołów i kaplic miały obowiązywać prawa państwowe, a w każdej diecezji miała powstać Komisja Biskupia Ochrony Zabytków (art. XIV).⁶⁸ Można powiedzieć, że konkordat uznał prawa Kościoła, jako osoby prawnej do własności i zarządzania dobrami kościelnymi.⁶⁹ Sama inicjatywa co do budowy, przemiany, odnowienia świątyń spoczywała w rękach władzy kościelnej jako podmiotu własności kościelnej.⁷⁰

Konkordat przewidywał, że wszyscy duchowni będą płacić podatki, podobnie jak inni obywatele. Od podatku zostały zwolnione gmachy użyteczności publicznej, tj. budynki sakralne, seminaria duchowne, klasztory, archiwa i biblio-

⁶⁴ Dz. U RP nr 1, 1927, poz. 9, *Rozporządzenie MWRiOP z 9 XII 1926 o udzielaniu nauki religii katolickiej*. Księża prefekci byli nauczycielami i duszpasterzami. Szczególnym ich obowiązkiem było czuwać nad życiem religijnym, a wraz z innym nauczycielami nad wychowaniem moralnym młodzieży szkolnej. Szkolna młodzież katolicka zobowiązana była do udziału w praktykach religijnych.: 1. w niedziele i święta oraz na początku i na końcu roku szkolnego (wspólne nabożeństwo z egzortą), 2. co roku wspólne trzydniowe rekolekcje, 3. trzy razy do roku wspólna spowiedź i komunie święta, 4. wspólna modlitwa przed i po lekcjach.

⁶⁵ Dz. U RP nr 131, 1925, poz. 938, *Rozporządzenie MWRiOP z 10 XII 1925 r.* Zgodnie z art. XIII konkordatu kwalifikację zawodową do nauczania religii rzymskokatolickiej w szkołach średnich i seminariach nauczycielskich duchowny powinien przedstawić: 1. świadectwo ukończenia studiów na wydziale teologii ze stopniem naukowym lub bez stopnia naukowego w uniwersytetach i zakładach teologicznych w Polsce lub zagranicą, 2. świadectwo ukończenia studiów teologicznych w diecezjalnych seminariach duchownych, 3. do nauczania religii duchowny rzymskokatolicki potrzebował też misji kanonicznej udzielonej przez właściwego biskupa diecezjalnego.

⁶⁶ CIC, can. 1448.

⁶⁷ B. Kumor, *Historia Kościoła*, s. 390.

⁶⁸ Dz. U RP nr 6, 1926, poz. 33, *Rozporządzenie MWRiOP z dnia 19 XII 1925 r. w sprawie komisji mieszanych dla ochrony zabytków sztuki i kultury, znajdujących się w katolickich kościołach i lokalach kościelnych*.

⁶⁹ CIC, can. 1530-1533; Dz. U RP nr 29, 1928, poz. 268, *Rozporządzenie Prezydenta RP z 6 III 1928 O opiece nad zabytkami*; Dz. U RP nr 58, 1929, poz. 456, *Rozporządzenie Ministra Robót Publicznych z 2 VII 1929*.

⁷⁰ *Konkordat*. W: S. Łukomski, *Konkordat...*, s. 129.

teki. Natomiast „pomieszczenia biskupów i duchowieństwa parafialnego oraz ich lokale urzędowe miały być traktowane przez Skarb Państwa na równi z pomieszczeniami urzędowymi funkcjonariuszy i lokalami instytucji państwowych” (art. XV). Warto zauważyć, że konkordat zrównywał w obciążeniach podatkowych duchownych i instytucje kościelne z obywatelami i majątkami osób prawnych świeckich.⁷¹ Bywało, że niejednokrotnie własność kościelna była pozbawiana ulg przyznawanych własności państwowej i samorządowej.⁷²

W myśl przepisów konkordatowych kościelnym osobom prawnym zagwarantowano prawo nabywania majątku i administrowania nim według przepisów prawa kanonicznego, „jak również prawo stawiania przed wszelkimi instancjami i władzami państwowymi dla obrony swych praw cywilnych” (art. XVI). Pierwszym skutkiem tego artykułu było usamodzielnienie Kościoła katolickiego, zwłaszcza na terenie byłej Kongresówki, gdyż dotąd prawnym jego zastępcą była Prokuratoria Generalna.⁷³ Konferencja episkopatu Polski w dniach 2-5 marca 1926 r. postanowiła, że dla zawierania aktów prawnych, dotyczących majątku kościelnego, uprawnienia posiadać będą: ordynariusz dla całej diecezji lub osoba przez niego wskazana oraz prowincjał lub osoba przez niego wskazana dla zakonników.⁷⁴

Duchowni i wierni wszystkich obrządków, znajdujący się poza granicami swej diecezji, podlegali miejscowemu ordynariuszowi (art. XVIII),⁷⁵ a władzom kościelnym gwarantowano prawo nadawania beneficjów i urzędów kościelnych, zgodnie z przepisami prawa kanonicznego (art. XIX). Tym samym zlikwidowana została zależność kleru polskiego od zagranicznych stolic arcybiskupich, np. we Wrocławiu⁷⁶. Przy nadawaniu beneficjów trzymano się zasady, że „na ziemiach Rzeczypospolitej Polskiej nie mogli otrzymywać beneficjów proboszczowskich bez zezwolenia rządu polskiego: 1. cudzoziemcy, nie

⁷¹ Okólnik Ministerstwa Skarbu z 15 IX 1932 r. nr L. D. 39473/2/32, w sprawie sposobu obliczania podatku od dochodu osób duchownych. *Konkordat*. W: S. Łukomski, *Konkordat...*, s. 137-138; tamże, Pismo Ministra Skarbu z 23 II 1926 r. nr NDOP 476/ IV w sprawie *Opodatkowania mieszkań duchowieństwa*, *Konkordat*. W: S. Łukomski, *Konkordat...*, s. 138.

⁷² Tamże, ... s. 136.

⁷³ Dz. U RP nr 107, 1924, poz. 967, Rozporządzenie Prezydenta RP z 9 XII 1924 r. *O zmianie ustroju Prokuratury Generalnej Rzeczypospolitej Polskiej*.

⁷⁴ *Konkordat*. W: S. Łukomski, *Konkordat...*, s. 146-147; CIC, can. 99-100; 102; 1489 § 1.

⁷⁵ Tamże, ... s. 199-200; S. Biskupski, *Konkordaty...*, s. 135. Konkordat ograniczał jurysdykcję ordynariuszy na właściwe ich diecezje, wymienione w art. IX konkordatu. Ordynariuszowi miejscowemu podlegali wszyscy duchowni i wierni, znajdujący się na jego terytorium z tym, że duchowni i wierni obrządku łacińskiego podlegali wszędzie ordynariuszowi tegoż obrządku. Natomiast duchowni i wierni obrządków nielacińskich, gdy znajdowali się poza diecezjami swego obrządku, podlegali także ordynariuszowi miejscowemu obrządku łacińskiego. Dla innowierców, którzy wracali do jedności z Kościołem katolickim, a chcących zatrzymać za zgodą Kościoła swój obrządek właściwym ordynariuszem był ordynariusz obrządku łacińskiego.

⁷⁶ W. Roszkowski, *Historia Polski...*, s. 47.

mający obywatelstwa polskiego, jak też osoby, które nie odbyły studiów teologicznych w instytutach teologicznych w Polsce albo w instytutach papieskich, 2. osoby, których działalność była sprzeczna z bezpieczeństwem państwa” (art. XIX). Ponadto: „przed dokonaniem nominacji na te beneficyja, władza kościelna zasięgała wiadomości u właściwego ministra Rzeczypospolitej czy wojewody, aby się upewnić, iż żaden z powodów przewidzianych w punktach 1 i 2 nie stał temu na przeszkodzie. W razie, gdyby wspomniany minister czy wojewoda nie przedstawił w ciągu 30 dni takich zarzutów przeciwko osobie, której nominację zamierzono, władza kościelna nominacji dokonywała” (art. XIX). Wszelkie kontrowersje w tej sprawie miała rozstrzygnąć komisja państwowo-kościelna.⁷⁷ I chociaż przytoczony wyżej artykuł mógł wywołać zdziwienie w Polsce centralnej, to gdy uwzględnimy Kresy Wschodnie, wyraźnie dostrzegamy, iż troska Kościoła o całość i spokój w Rzeczypospolitej była w pełni uzasadniona.⁷⁸ Państwo, uzyskując wpływ na mianowanie biskupów i proboszczów, zabezpieczało się przed nieprzyjazną mu działalnością duchowieństwa niemieckiego i ukraińskiego.⁷⁹

Zgodnie z duchem konkordatu władze państwowe, współdziałając ze Stolicą Apostolską, miały zabezpieczyć się przed ewentualną nielojalnością poszczególnych księży czy biskupów. Tak więc „w razie podniesienia przez władzę Rzeczypospolitej przeciwko duchownemu zarzutów co do jego działalności, jako sprzecznej z bezpieczeństwem państwa, właściwy minister przedstawi rzeczowe zarzuty ordynariuszowi, który w porozumieniu z tymże ministrem po weźmie w ciągu trzech miesięcy odpowiednie zarządzenia. W wypadku rozbieżności między ordynariuszem a ministrem Stolica Apostolska poruczy rozwiązanie sprawy dwóm duchownym przez nią wybranym, którzy wespół z dwoma delegatami prezydenta RP powezmą ostateczne postanowienie” (art. XX). Niniejszy artykuł stanowił rozszerzenie art. XIX.⁸⁰

Rzeczpospolita Polska uznawała prawa własności osób prawnych kościelnych i zakonnych do wszystkich majątków ruchomych i nieruchomości, kapitałów, dochodów oraz innych praw, które te osoby prawne posiadały na obszarze państwa polskiego. Polska zgadzała się też, aby wspomniane wyżej własności,

⁷⁷ Dz. U RP nr 98, 1925, poz. 696, Rozporządzenie MWRiOP z 5 IX 1925 r. *O wykonaniu art. 19 Konkordatu w sprawie obsadzenia beneficyj proboszczowskich*. Artykuł XIX konkordatu nie dotyczył tylko księży, którzy po raz pierwszy otrzymywali beneficjum proboszczowskie. Na życzenie rządu Stolica Apostolska rozszerzyła przepis art. XIX konkordatu także na przypadki przenoszenia proboszczów (Pismo Nuncjusza Apostolskiego do episkopatu polskiego z 18 VIII 1928 r., nr 1647).

⁷⁸ S. Biskupski, *Konkordaty...*, s. 136; zob. E. Bursche, *Konkordaty. Studium historyczne*. Warszawa 1930; H. Bednorz, *Le Concordat de Pologne de 1925*. Paris 1938.

⁷⁹ S. Grabski, *Jak zawierałem konkordat...*, s. 5.

⁸⁰ Dz. U RP, nr 1084/1 U. 25, Okólnik Ministra Sprawiedliwości z 28 VIII 1925 r.; *Konkordat*. W: S. Łukomski, *Konkordat...*, s. 206.

w razie gdyby nie były jeszcze wpisane do ksiąg hipotecznych na imię posiadających je osób prawnych (biskupstw, kapituł, kongregacji, zakonów, seminariów, beneficjów proboszczowskich i innych beneficjów...), zostały w nich zapisane i to na podstawie deklaracji właściwego ordynariusza, poświadczonej przez władzę cywilną (art. XXIV, p. 1 i 2).⁸¹ Nadto w powyższym artykule ustalono, że „sprawa dóbr, których Kościół został pozbawiony przez Rosję, Austrię i Prusy, a które znalazły się w posiadaniu państwa polskiego, zostanie załatwiona przez układ późniejszy. Do tego czasu państwo polskie zapewni Kościołowi dotacje roczne, nie niższe, jak wartość rzeczywista od dotacji, które rządy rosyjski, austriacki i pruski wypłacały Kościołowi na ziemiach należących do Rzeczypospolitej Polski” (art. XXIV, p. 3). Wspomniane dotacje miały być obliczane i rozdzielane według wskazań zawartych w załączniku A. Jest też mowa, „że w razie parcelacji rzeczonych dóbr, mensy biskupie, seminaria i beneficja proboszczowskie, nie posiadające ziemi, otrzymają ją na własność, w miarę rozporządzalności aż do wysokości 180 ha ma mensę biskupią, tyleż samo na seminarium i zależnie od gatunku ziemi od 15 do 30 ha na beneficjum proboszczowskie”. Suma ryczałtowa pieniężnych dotacji, oznaczona w załączniku A, miała być zmniejszona w diecezjach, w których te ziemie miały być nadane o 50 zł. rocznie od każdego hektara (art. XXIV, p. 3).

„Aby polepszyć gospodarcze i społeczne położenie ludności rolniczej i aby wzmóc tym bardziej pokój chrześcijański kraju, Stolica Apostolska zgodziła się, aby Rzeczpospolita Polska wykupiła od beneficjów biskupich, seminariów, kapituł, beneficjów proboszczowskich i innych, posiadających dobra ziemskie, te ilości ziemi ornej, które przewyższały dla każdej z wymienionych wyżej jednostek: 15-30 ha, zależnie od gatunku ziemi, dla probostwa i zwykłego beneficjum, 180 ha dla kapituły, 180 ha dla mensy biskupiej i 180 ha dla seminarium” (art. XXIV, p. 5). Cena wykupu ziemi miała być wypłacana według przepisów stosowanych przy wykupie dóbr będących własnością osób prawnych i miała być pozostawiona dla rozporządzenia Kościoła (art. XXIV, p. 5).

Na mocy konkordatu władze polskie zobowiązały się do wypłacania specjalnej dotacji, począwszy od kardynałów aż do alumnów włącznie, w wysokości 14571016 zł, którą to sumę rokrocznie podwyższano.⁸² Dotacja państwowa została podzielona na fundusz konkordatowy i pozakonkordatowy (fundusz patronacki i zasiłkowy).

⁸¹ Dz. U RP nr 16, 1928, poz. 120, Rozporządzenie Prezydenta RP z 7 II 1928 r. *O wpisywaniu do ksiąg hipotecznych praw własności polskich osób prawnych kościelnych i zakonnych.*

⁸² AAN MWRiOP, 287, s. 7 i n.; 289, s. 1; J. Dębiński, *Sytuacja materialna Kościoła rzymskokatolickiego w II Rzeczypospolitej.* Prawo – Administracja – Kościół. R. 2003, nr 3, s. 93. Dla przykładu, w latach 1934/35 z ogólnej sumy na wyznania przeznaczono 22070670 zł, z czego Kościół rzymskokatolicki otrzymywał 91%.

Zasady wypłacania i wysokość dotacji zostały ustalone w załączniku A do konkordatu i podzielono je na 7 części:⁸³

- dotacje osobowe duchowieństwa – 12702 zł (87%);
- dotacje emerytalne – 383413 zł (2,6%);
- dotacje służby kościelnej – 39878 zł (0,3%)
- wydatki rzeczowe instytucji kościelnych – 363197 zł (2,5%);
- zasiłki dla instytucji kościelnych – 20900 zł (0,2%);
- fundusze budowlane – 1016000 zł (7%);
- inne wydatki – 45500 zł (0,4%)

Dotacja przekazywana była w całości do decyzji ordynariusza.⁸⁴ On z kolei dokonywał jej zróżnicowania dla poszczególnych parafii.⁸⁵ Ustalenia konkur-

⁸³ *Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską*. Kronika Diecezji Kujawsko – Kaliskiej. R. 19: 1925, s. 106-107.

⁸⁴ J. Wiślocki, *Uposażenie Kościoła i duchowieństwa katolickiego w Polsce 1918-1939*. Poznań 198, s. 150. Do roku budżetowego 1927/1928 Sejm Śląski finansował Kościół rzymskokatolicki z własnego budżetu.

⁸⁵ AAN MWRiOP, meldunki z 22 II i 13 III 1926, 494, k. 373, 393; J. Dębiński, *Biskup wrocławski Karol Mieczysław Radoński (1883-19510. Życie i działalność*. Toruń 2001, s. 106; J. Wiślocki, *Uposażenie Kościoła...*, s. 181-192. W okresie przedkonkordatowym wypłaty uposażeń dla proboszczów i wikariuszy były dokonywane przez urzędy skarbowe wprost do rąk zainteresowanych lub za pośrednictwem dziekanów. Od 1 I 1924 r. całość dotacji przekazywana była ordynariuszowi. W kuriach dotacje dzielono w zależności od dochodu z ziemi posiadanej przez proboszczów. I choć z postanowienia Konferencji Episkopatu z 1924 r. wynikało, iż nie wolno było potrącać z pensji rządowych księży, to praktyka w rzeczywistości była inna. Kuria potrącała wydatki osobowe związane z różnymi zobowiązaniami w diecezji, a dopiero resztę wypłacano poszczególnym księżom. Ordynariusze stosowali różne kryteria przy podziale uposażeń proboszczowskich. I tak, np. część dotacji dla proboszczów przekazywano do budżetu seminariów. Niektórzy biskupi odliczali proboszczom miesięcznie z należności konkordatowych po 2 zł z 1 ha ziemi beneficjalnej. Tak więc uposażenia dla duchowieństwa przesyłane przez MWRiOP do kurii biskupich nie były księżom wypłacane w ustalonej wysokości. Bywało, że np. księża w diecezji sandomierskiej, mimo że posiadali kilkumorgowe gospodarstwo, otrzymywali tylko po 70 zł miesięcznie (AAN MWRiOP, meldunki z 22 II i 13 III 1926, 494, k. 373,393). Diecezja wrocławska otrzymywała np. w 1931r z tytułu dotacji państwowej na pensje dla księży kwotę 791465 zł, a rozdysonowywano 630224 zł. Do dyspozycji ordynariusza pozostawiono ponad 100 tys. Każda diecezja otrzymywała po 211 zł miesięcznie na uposażenie chóru katedralnego i niższych urzędników kościelnych (dotacje te przekazywano kapitułom katedralnym). Zgodnie (tytuł IV) z konkordatem koszta administracji kościelnej podniesiono z 750 na 940 tys. zł i suma ta była wypłacana poszczególnym diecezjom na; wizytacje kanoniczne biskupów – 340 tys. zł, którą to sumę dzielono na 24 diecezje kurie biskupie – 66 tys. zł. – dzielono na 25 diecezji prowadzenie ksiąg parafialnych – 197940 tys. zł, którą to sumę dzielono w proporcji ilości wiernych wydatki pocztowe – 137 tys. zł. Tak więc wszystkie diecezje otrzymywały rocznie po 136 tys. zł na wizytowanie przez biskupów parafii (ok. 6365). Ogólnie biorąc koszt wizytacji kanonicznej w parafii miał wynosić 500 zł, ale biskupi praktycznie ponosili tylko koszty podróży. Dotacja na utrzymanie kurii w każdej diecezji w skali rocznej wynosiła 2640 zł. Z tytułu prowadzenia ksiąg parafialnych każda parafia otrzymywała kwotę od 14-68 zł. W diecezji chełmińskiej wysokość kwoty na prowadzenie

datowe zakładały takie zróżnicowanie dla poszczególnych proboszczów, uwzględniając wielkość posiadanego przez nich beneficjum, jak to miało miejsce np. w diecezji chełmińskiej.⁸⁶

Wysokość przeciętnej miesięcznej dotacji z dniem 1 kwietnia 1927 r. wynosiła, np.: dla proboszcza diecezji wrocławskiej – 164, 25 zł, płockiej – 165,04 zł. łódzkiej – 166, 55 zł, krakowskiej – 131,06 zł, lubelskiej 155, 11 zł, a gnieźnieńskiej 30, 78 zł.⁸⁷

Uposażenie konkordatowe ustalało wysokość wynagrodzeń dla poszczególnych urzędów, ale nie określało liczby duchownych, którzy mieli je otrzymywać. Miesięczna dotacja dla duchowieństwa wraz z dodatkami, według konkordatu, przedstawiała się następująco⁸⁸:

- 1 – kardynałowie 1875 zł. oraz 600 zł na utrzymanie kapelanów, powozów itp.,
- 2 – arcybiskupi – 1460 zł oraz 600 zł na utrzymanie kapelanów, powozów itp.,
- 3 – ordynariusze – 1331 zł oraz 600 zł na utrzymanie kapelanów, powozów itp.,
- 4 – sufragani – 537 zł,
- 5 – członkowie kapituł i wykładowcy seminariów – 258 zł,
- 6 – proboszczowie 116 zł,
- 7 – rektorzy kościołów, wikariusze i urzędnicy kurialni – 86 zł,
- 8 – alumni i zakonnicy – po 54 zł.⁸⁹

Kapelani wojskowi, zgodnie z konkordatem, mieli posiadać „prawa proboszczowskie w stosunku do wojskowych i do ich rodzin i wykonywać mieli czynności swego urzędu kościelnego pod jurysdykcją biskupa polowego, który miał prawo do ich wyboru. Stolica Apostolska przyzwalała też, aby „to ducho-

ksiąg parafialnych wynosiła 35 zł rocznie, a w diecezji wrocławskiej 34 zł. Dotacja na wydatki pocztowe (147 tys. zł) była przekazywana w całości do Ministerstwa Poczty i Telegrafów, a od 1934 r., zgodnie z decyzją Episkopatu, dzielono ją na 24 diecezje. Roczna zapomoga dla instytutów kościelnych (tytuł V) decyzją Episkopatu Polski od 1927 r. przekazywano na rzecz KUL. Największą pozycją w wydatkach rzeczowych (tytuł VI) był roczny fundusz budowlany, który składał się z dwóch części: patronackiego i zasiłkowego. Ten pierwszy w budżecie państwa na 1925 r. ustalony został na sumę 300 tys. zł. (pod patronatem rządowym było w okresie międzywojennym ok. 726 parafii). Fundusz zasiłkowy w kwocie preeliminowanej na rok 1925 wynosił 1016 tys. zł i był wypłacany (później razem z funduszem patronackim) w równych częściach dla 24 diecezji. Był on przewidziany dla wszystkich parafii, jako pomoc przy remoncie i konserwacji obiektów zabytkowych.

⁸⁶ J. Dębiński, *Sytuacja materialna Kościoła...*, s. 94.

⁸⁷ J. Wisłocki, *Uposażenie Kościoła...*, s. 226.

⁸⁸ *Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską*. Kronika Diecezji Kujawsko – Kaliskiej. R. 19: 1925, s. 106-107. Uposażenie naliczono w punktach. Jeden punkt wynosił 0,43 zł; warto wspomnieć, że w 1925 r. za dolara płacono – 5, 18 zł, ale już w czerwcu 1926 r., jeden dolar kosztował 11 zł. Przez cały 1927 r. 1 dolar = 8,50 zł. Od 1934 r. kurs 1 dolara wynosił 5, 30 zł.

⁸⁹ J. Dębiński, *Sytuacja materialna Kościoła...*, s. 94.

wieństwo w tym, co dotyczy jego służby wojskowej, podlegało władzom wojskowym” (art. VII).⁹⁰

W zamian za nadanie nowego tytułu prawnego katolikom ze strony państwa, przyznanym zresztą w konstytucji (art. 111,113,114,120) i obowiązującym ustawami, Kościół obdarzył Rzeczpospolitą wieloma ustępstwami.⁹¹

Zgodnie z zabiegami rządu polskiego „żadna część Rzeczypospolitej Polskiej nie mogła zależeć od biskupa, którego siedziba znajdowała się poza granicami państwa polskiego” (art. IX). Diecezja gdańska, utworzona w 1925 r., a powstała z terytorium diecezji chełmińskiej i warmińskiej została poddana jurysdykcji nuncjatury warszawskiej (art. III).

Wspomniany wyżej IX artykuł konkordatu mówił, że hierarchia katolicka w Rzeczypospolitej Polskiej została zorganizowana w następującym porządku:

A. Obrządek łaciński

I. Prowincja kościelna Gnieźnieńsko-Poznańska:

Archidiecezja Gnieźnieńsko-Poznańska

Diecezja Chełmińska

Diecezja Włocławska

II. Prowincja kościelna Warszawska

Archidiecezja Warszawska

Diecezja Płocka

Diecezja Sandomierska

Diecezja Lubelska

Diecezja Podlaska

Diecezja Łódzka

III. Prowincja kościelna Wileńska

Archidiecezja Wileńska

Diecezja Łomżyńska

Diecezja Pińska

IV. Prowincja kościelna Lwowska

Archidiecezja Lwowska

Diecezja Przemyska

Diecezja Łucka

V. Prowincja kościelna Krakowska

Archidiecezja Krakowska

⁹⁰ Dz. U RP nr 124,1926, poz. 714, Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów i Ministra Spraw Wojskowych oraz Spraw Wewnętrznych, Sprawiedliwości, WRiOP z 25 VII 1926 r. w sprawie organizacji kościelnej duchowieństwa wojskowego. W dniu 27 II 1926 r. Nuncjusz Apostolski w Polsce wydał, zatwierdzony przez Stolicę Apostolską, *Statut Duszpasterstwa Wojskowego*, który zawierał: zasady ogólne, określał jurysdykcję duchowieństwa wojskowego, omawiał opiekę duchową w stosunku do osób obrządku greckokatolickiego, zobowiązywał kapelanów do prowadzenia ksiąg parafialnych oraz omawiał sprawy związane z uzupełnieniem kadr duchowieństwa wojskowego.

⁹¹ S. Biskupski, *Konkordaty...*, s. 135.

Diecezja Tarnowska
 Diecezja Kielecka
 Diecezja Częstochowska
 Diecezja Śląska
 B. Obrządek grecko-rusiński
 Prowincja kościelna Lwowska:
 Archidiecezja Lwowska
 Diecezja Przemyska
 Diecezja Stanisławowska
 C. Obrządek ormiański
 Archidiecezja Lwowska

Ustalenie powyższej hierarchii nie wykluczało prawa Kościoła do dopuszczenia także innych obrządków liturgicznych w diecezjach polskich. Dla przykładu warto podać, że na prośbę biskupów łacińskich Stolica Apostolska utworzyła dnia 10 lutego 1934 r. dekretem Kongregacji dla Kościoła Wschodniego *Quo aptius consuleret* z części diecezji przemyskiej obrządku greckokatolickiego, tzw. Łemkowszczyzny, Administrację Apostolską zależną bezpośrednio od Stolicy Apostolskiej z siedzibą w Rymanowie, która liczyła 9 dekanatów, 121 parafii i 128 tys. wiernych.⁹²

Bulla papieża Piusa XI „*Vixdum Poloniae unitas*” z 28 października 1925 r. sankcjonowała nowy podział terytorialny Kościoła katolickiego w Polsce.⁹³

Konkordat przekreślał granice i podziały wprowadzone przez zaborców, gdy tymczasem podział administracyjny kraju musiał uwzględniać odrębności dzielnicowe Polski. Nowy podział administracyjny Kościoła w Polsce (art. IX) dążył do ukształtowania jednolitego typu Polaka – katolika i przyczynił się do wyrównania głębokich różnic powstałych w mentalności Polaków w skutek długiej niewoli. I tak np. do prowincji kościelnej krakowskiej, oprócz diecezji krakowskiej i tarnowskiej (dawna Galicja) zostały przyłączone diecezje: częstochowska i śląska, Podobnie do prowincji kościelnej gnieźnieńsko-poznańskiej, oprócz archidiecezji gnieźnieńskiej i poznańskiej oraz diecezji chełmińskiej została przyłączona diecezja włocławska.⁹⁴

⁹² Konkordat. W: S. Łukomski, *Konkordat...*, s. 99.

⁹³ AAS Vol. XVII, s. 251; Bulla *Vixdum Poloniae unitas* W: S. Łukomski, *Konkordat...*, s. 30-44; B. Kumor, *Historia Kościoła*, s. 393; tenże, *Granice metropolii i diecezji polskich (1968-1939)*. Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne. T. 18: 1969, s. 236-239; tenże, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej 1772-1918*. Kraków 1980, s. 45. Bulla powoływała do istnienia 4 nowe diecezje: częstochowską, katowicką, pińską oraz łomżyńską. Nadto określała nowe granice metropolii, archidiecezji i diecezji polskich. Było to zgodne z postanowieniami konkordatu. Ogólnie organizacja kościelna w Polsce liczyła 7 prowincji kościelnych: 5 łacińskich, greckokatolicką i ormiańską; 15 biskupstw sufragalnych łacińskich i 2 greckokatolickie.

⁹⁴ S. Biskupski, *Konkordaty...*, s. 135.

Prezydent Rzeczypospolitej otrzymał prawo weta przy nominacji arcybiskupów i biskupów diecezjalnych przez Stolicę Apostolską, ich koadiutorów z prawem następstwa oraz biskupa polowego.⁹⁵ Warto zauważyć, że gdy we wszystkich nowoczesnych konkordatach Stolica Apostolska zgadzała się tylko na *po-informowanie się* przed nominacją biskupów czy głowa państwa nie ma zastrzeżeń natury politycznej przeciwko zamierzonej nominacji, to w konkordacie z Polską zwracała się do prezydenta RP, by upewnić się (*pour s'assurer que*), że ten nie ma zastrzeżeń natury politycznej przeciwko temu wyborowi (art. XI).⁹⁶

Biskupi diecezjalni, koadiutorzy „*cum iure successionis*” oraz biskup polowy zobowiązani byli, zgodnie z konkordatem, złożyć na ręce prezydenta specjalną przysięgę (art. XII).⁹⁷

Konkordat przewidywał, że zmiany w „języku kazań, nabożeństw dodatkowych i wykładów będą mogły nastąpić tylko za zgodą Konferencji Episkopatu Polski” (art. XXIII).

W niedziele i święta narodowe należało odmawiać modlitwy o pomyślność Rzeczypospolitej i prezydenta (art. VIII).⁹⁸

Konkordat z 1925 r. był prawem międzynarodowym. Stolica Apostolska kładła większy nacisk na realizację konkordatu, na niezależność Kościoła i swobodę jego duszpasterskiej działalności. Państwo polskie doceniało walory społeczne religii i chciało współpracy z wyznaniem, kierując się zasadami konstytucji. Przeciwnie konkordatowi były partie lewicowe. Do jego krytyki przyłączyła się też część duchowieństwa, zwłaszcza z Poznańskiego i Galicji.⁹⁹ Można powiedzieć, że konkordat nie satysfakcjonował też ogółu biskupów, zwłaszcza małopolskich. Nic więc dziwnego, że działania biskupów: A. Sapielhy i J. Teo-

⁹⁵ AAS, *Decretum circa proponendos ad episcopale ministerium pro dioecibus ritus latini in Polonia*. poz. 430, 20 VIII 1921. Stolica Apostolska przyznała episkopatowi polskiemu obrządku łacińskiego prawo przedstawiania kandydatów do godności biskupiej w diecezjach polskich obrządku łacińskiego.

⁹⁶ S. Grabski, *Jak zawierałem konkordat...*, s. 5.

⁹⁷ *Konkordat*. W: S. Łukomski, *Konkordat...*, s. 103. „Przed Bogiem i na Święte Ewangelie przysięgam i obiecuję, jak przystoi biskupowi, wierność Rzeczypospolitej Polskiej. Przysięgam i obiecuję, iż z całą lojalnością szanować będę rząd, ustanowiony konstytucją, i że sprawię, aby go szanowało moje duchowieństwo. Przysięgam i obiecuję nadto, że nie będę uczestniczył w żadnym porozumieniu, ani nie będę obecny przy żadnych naradach, które by mogły przynieść szkodę państwu polskiemu lub porządkowi publicznemu. Nie dozwolę memu duchowieństwu uczestniczyć w takich poczynaniach. Dbając o dobro i interes państwa, będę się starał o uchylenie od niego wszelkiego niebezpieczeństwa, o którym wiedziałbym, że mu grozi...” Koadiutor *cum iure successionis* składał przysięgę zgodnie z kan. 355, gdy stolica biskupia zawakowała.

⁹⁸ Tamże, ... s. 92-93, S. Biskupski, *Konkordaty...*, s. 136. Tekst modlitwy liturgicznej ustaliła konferencja episkopatu polskiego w dniu 28 V 1925 r. Sposób przyjmowania prezydenta określał *Rytuałe Romanum ecclesis Poloniae accommodatum* na s. 1021-1023.

⁹⁹ A. Kakowski, *Z niewoli*, T 3..., s. 219. Dal temu wyraz senator ks. S. Adamski w liście z 26 II 1924 r. do nuncjusza W. Lauriego. Niepokojem napawał zwłaszcza *Zalęzchnik A.*

dorowicza zmierzały do rewizji konkordatu, a nawet do jego odrzucenia przez sejm.¹⁰⁰ Nie znaleźli jednak oni oparcia w Komitecie Biskupów, który był zdania, że „nie wolno występować przeciwko Stolicy Apostolskiej.”¹⁰¹ Kardynałowie: E. Dalbor i A. Kakowski polecieli nawet swoim księżom posłom, aby głosowali za konkordatem.¹⁰² Ostatecznie za przyjęciem konkordatu opowiedziała się zebrana w dniu 12 marca 1925 r. w Warszawie konferencja biskupów, w czasie której stwierdzono, że „nie ma biskupów polskich, którzy by byli przeciw ratyfikacji.”¹⁰³ Dlatego ks. Nikodem Cieszyński pisał, że duchowieństwo polskie „acz narażone dla względów wyższych na rzeczywiste straty, okazało dużo zrozumienia dla potrzeb chwili dzisiejszej i dużo uległości synowskiej wobec Stolicy Apostolskiej.”¹⁰⁴

Sytuacja po podpisaniu konkordatu była wyjątkowo trudna, ponieważ znaczna część duchowieństwa była mu przeciwna, a to z powodu oddania części ziemi na parcelację.¹⁰⁵

Uważano, że konkordat tylko częściowo rozwiązał położenie materialne kleru, któremu miała grozić pauperyzacja.¹⁰⁶ Wobec takiej sytuacji rząd zapewniał, iż natychmiast po ratyfikacji w jak najszybszym czasie podjęte będą działania dotyczące wykonania postanowień konkordatowych oraz kwestii związanej z uregulowaniem spraw związanych z uposażeniem duchowieństwa i *iura stolae*.¹⁰⁷

Według S. Grabskiego konkordat z 1925 r. spełniał nie tylko „misję cywilizacyjną” Polski, ale miał też ogromne znaczenie w polityce narodowościowej.¹⁰⁸ Był on, obok konstytucji, podstawowym aktem prawnym generalnie regulującym sprawy Kościoła katolickiego i stwarzającym ramy bardzo dla Kościoła korzystnej, samodzielnej działalności.

Można powiedzieć, że w okresie międzywojennym stosunki Kościoła – państwo dzięki konkordatowi na ogół były poprawne, nad czym czuwała Stolica Apostolska poprzez swoich nuncjuszy oraz prymasi: E. Dalbor i A. Hlond.¹⁰⁹

¹⁰⁰ K. Skubiszewski, *Adam Stefan Sapieha a zawarcie konkordatu polskiego*. W: *Księga Sapieżyńska*. Red. J. Wolny. t. 2, Kraków 1986, s. 16-24.

¹⁰¹ AAG APP I 4/2 nr 18, Bp Przeździecki do kard. Dalbora 3 III 1925.

¹⁰² AAG AAP I4/2 nr 20, Kard. Dalbor do nuncjusza Lauriego 7 III 1925; A. Kakowski, *Z niewoli...* T. 3., s. 220.

¹⁰³ AAG APP I 4/2 nr 29, s. 2, kard. Kakowski do kard. Dalbora 12 III 1925.

¹⁰⁴ *Roczniki Katolickie* 1926, s. 248-251.

¹⁰⁵ S. Wilk, *Episkopat...*, s. 111.

¹⁰⁶ J. Wiślocki, *Konkordat...*, s. 89.

¹⁰⁷ AAG APP I4/2 nr 32, Bp Przeździecki do kard. Dalbora 21 III 1925.

¹⁰⁸ S. Grabski, *Jak zawierałem konkordat...*, s. 5; M. Rataj, *Pamiętniki...*, s. 328. Po podpisaniu konkordatu Pius XI orderzy Stolicy Apostolskiej przyznał premierowi Władysławowi Grabskiemu, ministrowi spraw zagranicznych Aleksandrowi Skrzyńskiemu, marszałkowi sejmowi Maciejowi Ratojewi i marszałkowi senatu W. Trąbczyńskiemu.

¹⁰⁹ J. Kloczowski. L. Müllerowa, J. Skarbak, *Zarys dziejów Kościoła katolickiego w Polsce*. Kraków 1986, s. 308. A. Hlond wyznał, że „szedł prosto do celu, nie ustępując w niczym, gdy

Nowa sytuacja geopolityczna, jaka zaistniała po II wojnie światowej, sprawiła, że uchwałą Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej z dnia 12 września 1945 r. konkordat został zerwany. Rząd polski motywował ten krok jednostronnym zerwaniem układu przez Stolicę Apostolską aktami sprzecznymi z konkordatem, jakie ta miała poczynić w czasie II wojny światowej. Stanowisko to, odpierał zdecydowanie papież Pius XII w liście do polskich biskupów z 17 stycznia 1946 r. Nie miało to jednak praktycznego znaczenia, gdyż w grę wchodziły inne zasady stosunków państwo – Kościół, oparte na doktrynie całkowitego rozdziału państwa od Kościoła, co w konsekwencji miało doprowadzić do ukształtowania typowo świeckiego modelu Polski.¹¹⁰

Polish concordat, 1925

Summary

After recovery of independence by Poland in 1918, important task was to adjust lawful statute of Catholic Church. This task would be solved by concordat between Poland and the Holy See. The government and apostolic inspector Achilles Ratti declared for quick conclusion of concordat. Both sides considered that concordat could set the state in order and change insecure home situation. Work under the act started on November 16, 1920, on motion of premier Wincenty Witos. Apart from government side there was brought to being special papal committee to represent episcopate of Poland. The main difficulties in concordate negotiations were questions of salary of the clergy and question of so-called „bona postecclesiastici”, that is, property confiscated by invaders which was partly took over by state and to which Church laid claim. Finally, after long negotiations, concordat between the Holy See and the Republic of Poland was signed in Rome, February 10, 1925 and ratified by diet March 26, 1925. One should state that it fulfilled not only „mission of civilization” of Poland, but it was of great consequence in nationalistic politics. Concordat was basic law generally regulating matters of Catholic Church and creating frameworks of independent activity very advantageous for the Church. Thanks to it, relations between the Church and the state during the interwar period were, in general, correct. The Holy See through nuncios and primates: E. Dalbor and A. Hlond watched over this concord. In consequence of new geopolitics situation, which occurred after the Second World War, concordat was broke off by one-sided decision of polish communist authorities in September 12, 1945.

chodzi o dobro Kościoła, ale unikając także wszystkiego tego, co może wywołać niepotrzebne i szkodliwe napięcie.”

¹¹⁰ F. K. S e p p e l t i K. L ö f f l e r, *Dzieje papieży*. T. 1. Warszawa 1995, s. 501.